

- prostori yak pokaznyk sotsialnoi znachushchosti religii”]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir: Naukovyi zhurnal – Ukrainian Information Space: The Science Journal*, No 1, part 2, KNUKIM, Kyiv, p. 159–162.
- Person. *Subject. Action. The Philosophical and Psychological Studies [Lyudyna. Subyekt. Vchynok: filosofsko-psykholohichni studii]* (2006), V. O. Tatenko (Ed.), Lybid, Kyiv.
- Predko, O. I. (2005), “Religious Epidemics: Historical Manifestations and Essence” [“Relihiini epidemii: yikh istorychni vyjavy ta sutnist”]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh – Multiverse. The Philosophical Almanac, The Centre of Spiritual Culture*, No 46, available at: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Predko.htm (accessed Feb. 19, 2017).
- Religious Ukrainian: The Collective Monograph, Book 1: The State of Religious Life in Ukrainian [Ukraina relihiyna: kolektyvna monohrafiya. Knyha persha: Stan relihiynoho zhyttya v Ukraini]* (2008), A. Kolodnyi (Ed.), Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda, NAS of Ukraine [Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy], Kyiv.
- Romenets, V. A. (2011), “Action and Problem of Determinism in Native Psychology” [“Vchynok i problema determinizmu u vitchyzniani psycholohii”]. *Psycholohiia i suspilstvo. Ukrainskyi teoretyko-metodolohichniy sotsiohumanitarniy chasopys – Psychology and Society. The Ukrainian Theoretical and Methodological Socio and Humanitarian Journal*, No 2(44), p. 15–21.
- Savchyn, M. V. (2010), *Human’s Spiritual Potential: The Monograph [Dukhovnyi potentsial lyudyny: monohrafiia]*, 2-d rework ed., Misto NV, Ivano-Frankivsk.
- Saveliuk, N. M. (2016), “Psychological Modeling of Comprehending Religious Discourse” [“Psycholohichne modelyuvannya rozumynnya relihiinoho dyskursu”], *Psycholinguistics in a Modern World – 2016: Theses of the International Scientific and Practical Conference (October 20-21, 2016) [Psycholinhvistyka v suchasnomu sviti – 2016: Tezy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20-21 zhovtnya 2016)]*, Pereyaslav-Khmelnyskyi, p. 125–127.
- Smirnov, D. O. (1999), “Description of Procedure of the Psychometric Methodic’s «The Questionnaire of Religious Activity» Standardization” [“Opisaniye protsedury standartizatsii psikhometricheskoi metodiki «Oprosnik relihioznoi aktivnosti»”]. *Nauchnyi psikholohicheskii zhurnal – The Scientific Psychological Journal*, No 1–2, p. 159–172.
- Smirnov, D. O. (2001), *Religious Activity in Structure of the Integral Individuality [Relihioznaya aktivnost v strukture intehralnoi individualnosti]*, Author’s abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in psychology: 19.00.01 – General Psychology, Psychology of Personality, History of Psychology, Perm.
- Vasyliuk, F. E. (2005), *Feeling and Prayer (an Experience of the Global Psychological Research) [Perezhivaniye i molitva (opyt obshchepsikhologicheskoho issledovaniya)]*, Smysl, Moscow.
- Yesyp, M. Z. (2012), *Religious Perceptions of Believers with Different Copying-Strategies [Relihiyni uyavlennya viruyuchykh z riznymy kopinh-stratehiyamy]*, Author’s abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in psychology: 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology, Kyiv.

Надійшла до редколегії 27.02.2017

УДК 159.923.2

О. В. Савченко, О. Г. Александрова, Н. О. Олійник

Херсонський державний університет

МЕТАКОГНІТИВНИЙ РІВЕНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСИВНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Розглянуто теоретичні підходи до визначення онтологічного статусу рефлексії, виокремлено форми її існування як механізму, процесу, стану та здатності. Запропоновано модель рефлексивного досвіду особистості, що поєднує рефлекс-

сивну компетентність, рефлексивний потенціал та процесуальні форми, злагоджене функціонування яких забезпечує реалізацію рефлексивності як загальної здатності особистості в умовах реальної діяльності. Визначено основні рефлексивні дії, які актуалізуються на метакогнітивному рівні функціонування, у процесі розв'язання проблеми. Наведено емпіричні дані, що свідчать про вплив елементів рефлексивної компетентності на характер організації форм рефлексивної активності.

Ключові слова: рефлексивність, рефлексія, рефлексивний досвід, рефлексивна компетентність.

Аннотация. Проанализированы теоретические подходы к определению онтологического статуса рефлексии, выделены такие формы ее существования: рефлексивный механизм, рефлексия как процесс, рефлексирование как состояние, рефлексивность как общая способность личности. Предложена структурная модель рефлексивного опыта, которая объединяет рефлексивную компетентность, рефлексивный потенциал, процессуальные формы, совместное функционирование которых обеспечивает реализацию рефлексивности. Идентифицированы основные рефлексивные действия (моделирование, рефлексивный анализ, антиципация, планирование, произвольное управление, эмоциональный контроль, мониторинг, осознание, оценка), которые актуализируются на метакогнитивном уровне организации рефлексивного опыта, во время поиска способа разрешения проблемы. Приведены эмпирические данные, которые доказывают влияние элементов рефлексивной компетентности на характер организации рефлексивной активности.

Ключевые слова: рефлексивность, рефлексия, рефлексивный опыт, рефлексивная компетентность.

Постановка проблеми дослідження. На кожному переломному етапі соціального розвитку актуалізуються ідеали вдосконалення суспільства шляхом гуманізації, конструювання реальних умов для розкриття та зростання особистісного потенціалу людини. Важливою внутрішньою умовою підтримки психічного і фізичного здоров'я особистості, її стресостійкості та конкурентоспроможності є розвиток рефлексивності як здатності набути позицію «спостерігача» (М. Браун, Ф. Є. Василюк, Я. Л. Коломинський, Д. Хартман), «контролера» (У. Брюер, Ю. М. Кулюткін) та «конструктора» (В. О. Лефевр, І. М. Семенов, М. П. Туровцев) по відношенню до своєї діяльності, свого внутрішнього світу. Важливим мотивом розвитку рефлексивності стає переосмислення здобутого досвіду, реінтерпретація минулих подій, формування настанов на майбутнє.

Дослідження рефлексивності та її феноменів є складною задачею внаслідок недостатності методичного інструментарію, придатного для відображення як рівневих ознак, так і якісних параметрів рефлексивної активності. Складність дослідження рефлексивності визначається ще й тим, що вона має високу невизначеність свого онтологічного статусу, існує в декількох формах: механізм «розщеплення», «роздвоєння» психіки (рефлексивний механізм), процес (рефлексія), стан (рефлексування), особистісна здатність (рефлексивність), розглядається в межах різних, іноді неузгоджених між собою наукових підходах (діяльнісний, мислєдіяльнісний, метакогнітивний, акмеологічний та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонуючи як механізм, рефлексія забезпечує відображення, регулювання та реалізацію намірів стосовно компонентів власного «Я». Рефлексивний механізм реалізує «переосмислення і перебудову суб'єктом змістів своєї свідомості» (Leontiev et al., 2011), «відновлює та підтримує здатність до розмірковування» (Doyle, 2013: 248), пов'язує події життєдіяльності особистості (Klementeva, 2011), «забезпечує мобілізацію особистісно-інтелектуальних ресурсів у проблемно-конфліктних ситуаціях і породжує дієво-перетворювальне ставлення особистості, як цілісного «Я» людини, до її власної поведінки, а також до її соціокультурного та рече-екологічного оточення» (Stepanov, 2006).

У статусі процесу рефлексія здійснює критичне переосмислення та оцінювання поточної діяльності, співвідносить дії суб'єкта з вимогами та умовами ситуації, визначає підстави активності тощо. Так, К. Поппер запропонував розглядати рефлексію як складне поліпроцесуальне явище, що атрибутивно пов'язане з організацією, адаптацією та розвитком складних систем (Nurgaleeva, 2014). Рефлексія виникає там, де утворюється конфлікт між зовнішніми та внутрішніми середовищами. Через розв'язування суперечливостей складні системи адаптуються до різноманітних факторів середовища, розкриваючи при цьому власний еволюційний потенціал і в часі, і в просторі.

У традиціях американської психології розглядати рефлексивність як аутонетичний (рекурсивний) стан свідомості, спрямований на самопізнання, що поєднує «самовизнання, самодослідження та самосприйняття» (Peters, 2013: 350). У процесі функціонування рефлексії, на думку Д. Деннета, Р. Дженара, П. Карузера, Т. Натсоуласа, Ф. Пітерса, Д. Розентала, В. Фазінга та ін., надбудовується стан свідомості, який робить об'єктом пізнання зміст первинних станів, пов'язаних із відображенням поточної інформації, що надходить ззовні. У суб'єкта виникають «додаткові думки» та враження відносно плину первинних станів. Результатом вторинного відображення стають сформульовані судження та умовисновки, емоційні переживання або дії, спрямовані на врегулювання перебігу власних психічних процесів. Р. Дженара припустив, що рефлексивність є цілісним станом («two-parts-within-one-state») свідомості, який забезпечує такий режим обробки інформації, при якому суб'єкт пізнання стає здатним робити «посилання на самого себе» («self-referential») (Gennaro, 2006: 222).

Найбільш перспективним ми вважаємо підхід до рефлексивності як до загальної здатності особистості, що забезпечує можливість «переривати цей безперервний процес життя і виводити людину подумами за його межі» (Rubinshteyn, 2003: 366). Завдяки появі цієї здатності у людини з'являється «внутрішнє життя», яке, на думку В. І. Слободчикова та Є. І. Ісаєва, дозволяє їй вивільнитися від впливу власних потягів, зайняти по відношенню до оточуючого світу позицію «над», відчутти себе «суб'єктом (господарем, керівником, автором) свого життя» (Savchenko, 2016: 104). М. Уоделл вважала, що рефлексивність слід вивчати як здатність, яка організує певний усвідомлений стан розуму людини, який дозволяє їй «приймати речі такими, якими вони є насправді, використовувати їх для розробки адекватної картини «Я-у-світі»» (Waddell, 2002: 118). Українські дослідники О. І. Зімовін та Є. В. Заїка визначають рефлексивність як таку особистісну здатність, що «забезпечує ... можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації...» (Zymovin et al., 2014: 71).

Отже, ми пропонуємо розглядати рефлексивність як загальну здатність особистості ставати в різні позиції по відношенню до подій власної життєдіяльності, власного внутрішнього світу, що формується у процесі набуття рефлексивного досвіду та виражається в готовності особистості аналізувати, регулювати та перетворювати перебіг власної психічної діяльності. Необхідною умовою формування, розвитку та реалізації цієї здатності ми вважаємо набуття особистістю досвіду рефлексування, у процесі якого формується система рефлексивного досвіду як складний інтегративний феномен. Рефлексивний досвід як система забезпечує розгортання ментального простору, в межах якого відбувається розв'язання визначеної рефлексивної задачі за рахунок мобілізації рефлексивного потенціалу особистості, реалізації різних форм рефлексивної активності, актуалізації елементів рефлексивної компетентності (Savchenko, 2016).

Нами була розроблена модель рефлексивного досвіду особистості, що поєднала три структурні компоненти, кожен з яких виконує свою специфічну функцію, необхідну для підтримання цілісності всієї системи, а саме: а) рефлексивна компетентність (система специфічних ментальних структур, релевантних реф-

лексивній активності) здійснює управління процесами функціонування та розвитку досвіду; б) рефлексивний потенціал (система неспецифічних індивідуально-психологічних властивостей особистості, які забезпечують підтримання стабільності рефлексивної активності) виконує ресурсне та інформаційне забезпечення активності; в) процесуальні складові досвіду (форми внутрішньої активності суб'єкта) забезпечують реалізацію функціональних ефектів. У залежності від рівня складності проблемної ситуації, яку долає суб'єкт у процесі виконання своєї основної діяльності, та специфіки рефлексивної задачі, яку він ставить перед собою та розв'язує, рефлексивний досвід може функціонувати на трьох рівнях (когнітивному, метакогнітивному, особистісному).

Відповідно до запропонованої нами моделі організації рефлексивного досвіду особистості, рефлексивна компетентність виконує регулятивні функції по відношенню до інших складових досвіду (рефлексивного потенціалу та процесуальних форм), вона мобілізує систему рефлексивних ресурсів особистості, контролює організацію та реалізацію форм рефлексивної активності. Дане припущення було перевірено на емпіричному рівні та встановлено, що саме на метакогнітивному рівні організації рефлексивного досвіду складові рефлексивної компетентності суттєво впливають на реалізацію процесуальних аспектів рефлексивної активності, на можливості суб'єкта вирішувати суперечності, що виникають у реальних умовах його розумової діяльності (Savchenko, 2016).

Метою нашого дослідження є визначення особливостей організації форм рефлексивної активності на метакогнітивному рівні функціонування рефлексивного досвіду, тих внутрішніх факторів, що обумовлюють продуктивність вирішення проблем, пов'язаних з об'єктивними суперечностями. Досягнення даної мети потребує розв'язання таких задач: 1) виокремлення основних процесуальних складових досвіду на метакогнітивному рівні; 2) операціоналізації їх (підбір показників, що відображають кількісні аспекти їх сформованості); 3) визначення міри впливу складових рефлексивної компетентності на організацію різних форм рефлексивної активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метакогнітивний рівень рефлексивного досвіду активізується тоді, коли суб'єкт стикається з проблемою, усвідомлює об'єктивну суперечність, пов'язану з невідповідністю умов та вимог задачі (висока невизначеність умов, багатозначність можливих рішень, складність перетворень та ін.) власним внутрішнім ресурсам (нестача часу, бажання, невпевненість у здатності знайти рішення, відсутність у досвіді відповідного засобу визначення шуканого та ін.). Це змушує його відшукувати таке розв'язання проблеми, яке задовольняє як зовнішнім вимогам, так і внутрішнім стандартам. За характером функціонування система рефлексивного досвіду на метакогнітивному рівні знаходиться на евристичному рівні організації активності (за класифікацією Д. Б. Богоявленської), оскільки суб'єкт здійснює трансформації існуючих схематизмів, із метою забезпечення більш продуктивного регулювання розумової активності у процесі розв'язання проблем. Знайти адекватне розв'язання проблеми суб'єкт може через розв'язання таких рефлексивних задач: 1) перетворення моделі «процесу розв'язання проблеми»; 2) аналіз власного пошукового процесу; 3) регуляцію пошукового процесу; 4) саморегуляцію рефлексивної активності.

На підставі проведеного аналізу праць Дж. Дьюї (Terno, 2013), А. В. Карпова (Кагров, 2004), С. Ю. Степанова та І. М. Семенова (Semenov et al., 1983a), Б. Й. Хасана та П. А. Сергоманова (Hasan et al., 2001) нами були визначені основні рефлексивні дії, які актуалізуються у проблемних ситуаціях задля знаходження засобу розв'язання проблеми у внутрішньому плані. Усвідомлення поразок власних спроб розв'язати задачу стимулює суб'єкта до призупинення їх, перенесення активності до метаплану, який з'являється внаслідок роздвоєння, формування двох планів діяльності: плану «Я-діяча» та «Я-рефлексуючого». Було визначено такі рефлексивні дії:

- моделювання – рефлексивна дія, спрямована на створення моделі проблемної ситуації, що відображає основне протиріччя між об'єктивними характеристиками задачі та суб'єктивними умовами (наявними та потенційними ресурсами суб'єкта);

- рефлексивний аналіз – рефлексивна дія, спрямована на усвідомлення окремих складових моделі проблемної ситуації, характеру співвідношення елементів, на підставі чого суб'єкт формує припущення щодо причин низької ефективності власних дій, позначає зони найбільш вірогідних помилок;

- антиципація – рефлексивна дія, метою якої є формування уявлень про результати майбутньої рефлексивної активності, які враховують як об'єктивні характеристики проблеми, так і актуальні властивості суб'єкта, визначають «зону пошуку» засобу розв'язання проблеми;

- планування – рефлексивна дія, метою якої є визначення проміжних задач, необхідних для розв'язання основної рефлексивної задачі, упорядкування послідовності інтелектуальних дій, встановлення критеріїв для обрання засобів реалізації цілей та контроль за дотриманням визначених вимог при перегляді можливих варіантів;

- довільне управління – рефлексивна дія, метою якої є утримання суб'єктом себе в метаплані рефлексивного аналізу, організація процесу досягнення мети за рахунок актуалізації вольових зусиль, керування ресурсами з позиції оптимальності та доцільності;

- емоційний контроль – рефлексивна дія, спрямована на формування та підтримання оптимального емоційного стану, необхідного для ефективної реалізації рефлексивної активності, усвідомлення емоційних переживань як важливих індикаторів успішності дій;

- моніторинг – рефлексивна дія, що забезпечує інтроспективне відстеження власних актуальних рефлексивних дій для забезпечення постійного поточного контролю за їх перебігом, застосування заходів корекції при відхиленні від визначених стандартів;

- усвідомлення – рефлексивна дія, що забезпечує виокремлення досягнутих результатів рефлексивної активності, означення їх у мовно-символічній формі, на підставі чого суб'єкт може здійснювати оцінювання та приймати рішення щодо застосування певного засобу;

- оцінка – рефлексивна дія, спрямована на встановлення відповідності та ефективності результатів, отриманих у процесі рефлексивної активності, порівняння результатів зі стандартами за визначеними об'єктивними та суб'єктивними критеріями, експлікацію підстав власних оцінок.

З метою визначення особливостей організації форм рефлексивної активності на метакогнітивному рівні організації досвіду ми використали метод аналізу функцій мовленнєвих висловлювань у процесі дискурсивного розв'язання задач за інструкцією «розмірковування вголос» (Zaretskiy et al., 1980). Досліджуваному пропонувалась за 10 хвилин розв'язати задачу на кмітливість. Інструкція була спрямована на те, щоб сформувати у суб'єкта установку проговорювати вголос усі свої думки, переживання та наміри, які виникають у нього в процесі розв'язання задачі. Мовленнєва продукція фіксувалась на диктофон. Подібні завдання, на думку І. М. Семенова та С. Ю. Степанова, «дозволяють моделювати особливі, унікальні по відношенню до суб'єкта умови експериментальної ситуації, в яких його особистісний та інтелектуальний досвід не тільки виявляється недостатнім, але й служить своєрідною перешкодою (а не лише засобом) досягнення поставленої мети. При цьому проблемність творчого завдання розкривається як інтелектуальне протиріччя, що актуалізується у вигляді зіткнення відомих досліджуваному знань і умінь із тими особливими умовами предметної ситуації (описаної у формі завдання), в якій суб'єкт здійснює доступні йому способи дії» (Semenov et al., 1983b: 36-37).

У подальшому проводився аналіз індивідуальних протоколів досліджуваних. Нами виокремлювалися два основні плани аналізу: змістовий та смисловий, які визначалися за «типом спрямованості мислення як механізму рефлексивного продуктивного процесу» (Naydonov, 2008: 57). Змістовий план аналізу активності оцінює характер перетворення, що виконує суб'єкт з об'єктами, якими виступають почуттєві уявлення. Смисловий план аналізу відображає характер інтелектуально-значеннєвого забезпечення перетворення умов, зазначених у задачі (з метою констатації, спонукання чи пропонування варіанта розв'язання). При аналізі індивідуальних протоколів досліджуваних використовувалися вісім показників, що відображають змістові аспекти рефлексивної активності (текст, уявлення, інтенція, модель, розв'язання, операція, схема, засіб), а також шість показників, що дозволяють кількісно оцінити специфіку смислового аспекту рефлексивної активності на даному рівні організації (мотивування, феноменологізація, проблематизація, самооцінка, кваліфікація, самовизначення). Нами були використані категорії аналізу, детально описані в роботі М. І. Найдьонова (Naydonov, 2008).

Обчислювалася відносна частота представленості кожної категорії аналізу. При визначенні загального показника представленості форм рефлексивної активності на метакогнітивному рівні враховувався також і рівень цілісності, який відображає спосіб проникнення в проблему. Рівні відрізняються за характером перетворень, які здійснює суб'єкт з об'єктом своєї активності. М. І. Найдьонов визначив відображувально-виділяючий, відображувально-усвідомлюючий (розуміючий) та відображувально-перетворюючий способи зняття проблемності у процесі розв'язання задачі (Naydonov, 2008). Запропонований нами загальний показник складності рефлексивної активності на метакогнітивному рівні враховує п'ять аспектів мовленнєвої активності суб'єкта, такі категорії як: «текст», «інтенція», «схема», «модель» та «проблематизація». Зовнішнім фактором відбору параметрів активності виступив показник рівня сформованості здібності до ситуативної рефлексії, що діагностувався за «Методикою визначення рівня рефлексивності» (А. В. Карпов, В. В. Пономарьова). Отже, до складу загального показника рефлексивної активності на метакогнітивному рівні увійшли ті параметри мовленнєвої активності, що відображають рівень представленості рефлексивних дій, пов'язаних із побудовою та перетворенням моделі «процесу вирішення проблеми», на підставі якої формується і модель майбутнього результату, і здійснюється планування дій.

У табл. 1 ми співвіднесли визначені нами рефлексивні дії з показниками за методом змістово-смислового аналізу висловлювань у процесі дискурсивного розв'язання задач.

Таблиця 1

Показники рефлексивної активності на метакогнітивному рівні

Рефлексивна дія	Зміст активності	Показник за змістовим планом	Показник за смисловим планом аналізу
Моделювання	Формування моделі проблемної ситуації	Текст, модель	Проблематизація
Рефлексивний аналіз	Усвідомлення окремих складових моделі проблеми	Уявлення	Феноменологізація
Антиципація	Формування уявлень про майбутні результати активності	Інтенція	-
Планування	Визначення проміжних задач, упорядкування дій	Схема	-
Довільне управління	Організація процесу досягнення мети, керування ресурсами	Засіб	-

Рефлексивна дія	Зміст активності	Показник за змістовим планом	Показник за смисловим планом аналізу
Емоційний контроль	Формування та підтримка оптимального емоційного стану	-	Мотивування
Моніторинг	Інтроспективне відстеження власних дій, корекція відхилень	Операція	Самооцінка
Усвідомлення	Означення отриманих результатів, їх репрезентація	Розв'язання	Самовизначення
Оцінка	Встановлення відповідності та ефективності досягнутих результатів	-	Кваліфікація

Ми припустили, що внутрішнім чинником, який обумовлює рефлексивну активність суб'єкта, визначає рівень її складності, є сформованість складових рефлексивної компетентності. Рефлексивна компетентність розглядається нами як системне особистісне утворення, що поєднує специфічні інформаційні, операційні, ціннісно-мотиваційні та поведінкові ментальні структури, релевантні рефлексивній активності, які забезпечують управління процесами функціонування і розвитку системи досвіду особистості, визначають високу продуктивність форм рефлексивної активності у процесі її розумової та практичної діяльності (Savchenko, 2016). Для перевірки припущення була сформована вибірка осіб юнацького віку, до складу якої увійшли студенти Херсонського державного університету (91 особа), що навчалися на першому (33 особи), другому (33 особи) та четвертому (25 осіб) курсах. Середній вік учасників – 21,5 років. Складові рефлексивної компетентності, що активізуються на метакогнітивному рівні, визначалися за стандартизованими методиками і процедурами з авторської програми дослідження. Так, рівень сформованості метакогнітивної поінформованості суб'єкта стосовно власної рефлексивної активності фіксувався за шкалами анкети «Рефлексія, рефлексивні здібності особистості» та факторними оцінками, визначеними шляхом застосування процедури «Спеціального семантичного диференціала», рівень розвитку метакогнітивних рефлексивних умінь – за методикою «Рефлексивні вміння (метакогнітивний рівень)», система здібностей суб'єкта до прогнозування подій власної життєдіяльності – за методикою «Прогностична задача» (Л. О. Регущ, Н. Л. Сомова, у модифікації О. В. Савченко), рефлексивність як когнітивно-стильова властивість особистості – за тестом «Порівняння схожих малюнків» (MFFT) (Дж. Каган, у модифікації В. Овертона). Однофакторний дисперсійний аналіз був обраний як математичний засіб, який дозволяє проаналізувати характер мінливості певної ознаки під впливом контрольованих факторів. Саме дана процедура забезпечує встановлення причино-наслідкових відносин між змінними, розглядаючи одні з них в якості факторів, а інші як результативні ознаки.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу дозволили встановити, що рівень сформованості рефлексивної компетентності є тим фактором, який визначає рівень представленості різних форм рефлексивної активності ($F_{\text{емп.}}=3,15$; $\alpha \geq 0,95$). Уточнити характер впливу рефлексивної компетентності на процесуальні складові рефлексивного досвіду допоміг множинний регресійний аналіз даних (STATISTICA 10.0). Дана математична процедура дозволяє відобразити кількісну міру незалежного впливу кожної складової на загальний рівень вторинної ознаки. У табл. 2 наведені результати застосування множинного регресійного аналізу.

Було встановлено, що високий рівень організації рефлексивної компетентності сприяє організації більш складних форм рефлексивної активності за раху-

нок реалізації вміння створювати ймовірні моделі розв'язання проблеми, здійснювати самоаналіз власних дій ($\beta=0,39$; $p\leq 0,02$), активізації здібностей до розуміння наслідків подій власної життєдіяльності ($\beta=0,23$; $p\leq 0,04$), застосування більшого часу для прийняття рішень у ситуаціях множинного вибору ($\beta=0,25$; $p\leq 0,03$) та контролю вміння критично оцінювати свої інтелектуальні здібності ($\beta=-0,27$; $p\leq 0,03$).

Таблиця 2

Результати апроксимації рівня представленості рефлексивної активності за показниками сформованості рефлексивної компетентності

Показник	Коефіцієнт регресії	Значення ($t_{\text{емп}}$)	Рівень похибки
Уміння створювати ймовірнісні моделі розв'язання проблеми, проводити самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки	0,39	3,18	0,02
Уміння критично оцінювати свої інтелектуальні здібності, можливості та обмеження	-0,27	2,16	0,03
Рівень сформованості здібності до розуміння наслідків подій життєдіяльності	0,23	2,08	0,04
Середній латентний час першої відповіді	0,25	2,18	0,03

Найбільш суттєво на рівень рефлексивної активності впливає рівень розвитку вміння створювати ймовірнісні моделі проблемної ситуації, що забезпечує аналіз декількох варіантів розвитку подій. Домінування установки на правильність активізує стратегії перевірки висунутих припущень, які суб'єкт застосовує, використовуючи додатковий час. Окрім того, час може бути використаний на аналіз сформованої моделі проблеми, на більш усвідомлене обрання засобів поведінки, на програвання декількох варіантів дій подумки. Чим більше часу залучає суб'єкт на прийняття рішень, тим частіше в його мовленнєвій продукції зустрічаються категорії «інтенція» ($r=0,23$; $\alpha\geq 0,95$) та «проблематизація» ($r=0,25$; $\alpha\geq 0,95$), що свідчить про активізацію рефлексивних дій антиципації та моделювання. Обидві дії пов'язані з побудовою ментальних моделей. За рахунок дій антиципації суб'єкт формує очікування щодо кінцевого результату, який би задовольняв умовам і вимогам задачі, відповідав би об'єктивним та суб'єктивним критеріям успішності. Даний образ співвідноситься з актуальною моделлю проблеми, контролюючи тим самим відповідність проміжних результатів кінцевому. Образ очікуваного результату також постійно змінюється, уточнюється під впливом інформації, що надходить у процесі розв'язання задачі. Використання мовленнєвих маркерів, що відносяться до категорії «проблематизація», свідчать про те, що суб'єкт активно перетворює своє бачення проблеми, змінюючи певні репрезентації, переглядає своє ставлення до проблемних аспектів задачі. Суб'єкт, формуючи модель, усвідомлює недостатність наявної інформації, визначає основні напрями пошуку, розглядає ймовірнісні варіанти розвитку подій у мисленнєвих експериментах. За даними Р. Стернберга, що більш ретельно людина формує ментальні репрезентації, витрачаючи більше часу на кодування інформації, тим більш високі показники успішності вона демонструє при розв'язанні задач на аналогію. Окрім того, якісні моделі дозволяють таким особам більш швидко здійснювати операції порівняння (Atkinson et al., 2009).

Контроль вміння критично ставитися до своїх можливостей та здібностей запобігає розвитку станів в'язкого «зосередження» на власних недоліках, які підвищують ригідність поведінкових проявів. Надмірна концентрація уваги та низький рівень оцінки своєї здатності контролювати перебіг подій формує ригідний когнітивний стиль, який виявляється у висуванні жорстких вимог до засобів вирішення проблеми, у нездатності змінювати свої дії під впливом вимог ситуації (Zalevskiy, 2004). Прийняття рішень, особливо в невизначених ситуаціях, також

вимагає від суб'єкта прогнозування можливих наслідків своїх дій, програвання подумки різних варіантів розвитку подій. У ситуаціях ймовірного прогнозування перед суб'єктом постає проблема співвідношення закономірності та випадковості, оцінки ймовірності настання певного результату. Низькі регуляторні можливості особистості негативно впливають на визначення наслідків своєї поведінки. Суб'єкт або формує прогнози на майбутнє в залежності від актуального стану, або ж навпаки не враховує актуальний реальний стан у разі надмірної привабливості подій майбутнього. Це порушує адекватність оцінки як майбутнього, так і теперішнього. В. Г. Асеев бачив умову високої адекватності прогнозування в здатності суб'єкта свідомо «актуалізувати слабкі значущості майбутнього, долаючи стихійно виникаючі значущості теперішнього та минулого» (Regush, 2003: 33). У процесі моделювання людина узагальнює минулий досвід через формування певних інтерпретаційних схем, які є «посібником для майбутніх дій». Побудова адекватних моделей подій, які активізують відповідні інтерпретаційні механізми, – важлива умова формування передбачень на майбутнє, програмування власної поведінки.

Отже, через активізацію установки на повільність та правильність дій, уміння створювати ймовірнісні моделі проблеми, здібності передбачати майбутні наслідки подій життєдіяльності та засобів контролю проявів самокритики суб'єкт організує рефлексивні дії, пов'язані з побудовою та гнучким реструктуруванням моделей очікуваного результату та процесу розв'язання проблеми. Саме завдяки усвідомленню ймовірнісного характеру перебігу подій та відносної ефективності опрацьованих алгоритмів, адекватному співвідношенню закономірності та випадковості суб'єкт формує установку на активне перетворення інформації, наданої в задачі.

Висновки. З метою вирішення об'єктивних суперечностей, обумовлених відсутністю відповідності між вимогами і умовами проблемної ситуації та можливостями суб'єкта, особистість активізує рефлексивні дії (моделювання, рефлексивний аналіз, антиципація, планування, довільне управління, емоційний контроль, моніторинг, усвідомлення та оцінка). Рівень сформованості елементів рефлексивної компетентності особистості – важливий внутрішній чинник організації складних форм рефлексивної активності на метакогнітивному рівні функціонування системи досвіду. Функціонування таких елементів рефлексивної компетентності, як вміння враховувати закономірності та випадковості під час створення ймовірних моделей проблеми, здібності прогнозувати наслідки власних дій, вміння здійснювати контроль за надмірним застосуванням самокритики, установки на повільне прийняття рішень у ситуаціях множинного вибору сприяє активізації рефлексивних дій, які забезпечують конструювання та реконструювання ментальних моделей. У перспективі ми плануємо дослідити вплив компетентності на організацію рефлексивних форм активності на особистісному рівні функціонування системи рефлексивного досвіду, виокремити засоби стимулювання системи рефлексивних ресурсів під час додання особистістю проблемних ситуацій різного рівня складності (задач, проблем, проблемно-конфліктних ситуацій).

Бібліографічні посилання

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. S., Smit, E. E., Bem D. Jh. et al. (2009), *Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology*, Cengage Learning, Hampshire, United Kingdom.
- Doyle, S. (2013), "Reflexivity and the capacity to think". *Qualitative Health Research*, No 23 (2), p. 248–255.
- Gennaro, R. J. (2006), "Between pure self-referentialism and the (extrinsic) HOT theory of consciousness". In U. Kriegel & K. Williford (Eds.). *Self-representational approaches to consciousness*, MIT Press, Cambridge, MA, p. 221–248.
- Hasan, B. Y. & Sergomanov, P. A. (2001), *Conflict resolution and negotiation [Razreshenie konfliktov i vedenie peregovorov]*, Institut psihologii i pedagogiki razvitiya SO RAO, Krasnoyarsk–Moscow.

- Karpov, A. V. (2004), *The psychology of reflexive mechanisms of activity [Psihologiya refleksivnykh mekhanizmov deyatel'nosti]*, Institut psihologii RAN, Moscow.
- Klementeva, M. V. (2011), "The reflective resources of development of the personality's life way" ["Refleksivnyye resursy razvitiya zhiznennogo puti lichnosti"]. *Akmeologiya: Nauchno-prakticheskiy zhurnal – Akmeology: Practical Scientific journal*, No 3 (Spetsialnyi vypusk – Special issue), p. 571–574.
- Leontiev, D. A. & Averina, A. Zh. (2011), "The phenomenon of reflection in the context of self-regulation problems" ["Fenomen refleksii v kontekste problemy samoregulyatsii"]. *Psikhologicheskie issledovaniya – Psychological research*, No 2 (16), available at: <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n2-16/463-leontiev-averina16.html>.
- Naydonov, M. I. (2008), *Formation of reflective management in the organizations [Formuvannya systemy refleksyvnogo upravlinnia v orhanizatsiyakh]*, Milenium, Kiev.
- Nurgaleeva, L. V. (2014), "The interpretation of Karl Popper's theory of the three worlds in the context of the level organization of the reflective coordination" ["Interpretatsiya teorii trekh mirov Karla Poppera v kontekste urovnevoy organizatsii refleksivnoy koordinatsii"]. *Sovremennyye issledovaniya sotsialnykh problem : elektronnyy nauchnyy zhurnal – Modern research of social problems : electronic scientific journal*, No 12 (44), p. 239–261, available at: www.sisp.nkras.ru.
- Peters, F. (2013), "Theories of consciousness as reflexivity". *The Philosophical Forum*, No. 44, p. 341–372.
- Regush, L. A. (2003), *Psychology of predicting: advances in knowledge of the future [Psikhologiya prognozirovaniya: uspehi v poznanii buduschego]*, Rech, St. Petersburg.
- Rubinshteyn, S. L. (2003), *Being and consciousness. Man and World [Bytie i soznanie. Chelovek i mir]*, Piter, St. Petersburg.
- Savchenko, O. V. (2016), *The personality's reflective competence : Monograph [Refleksyvna kompetentnist osobystosti : Monohrafiya]*, PP Vyshemyrskiy V. S., Kherson.
- Semenov, I. N. & Stepanov, S. Yu. (1983a), "The problem of the subject and method of the psychological study of reflection" ["Problema predmeta i metoda psikhologicheskogo izucheniya refleksii"]. In Y. A. Ponomarev (Ed.). *The study of the problems of psychology of creativity [Issledovanie problem psihologii tvorchestva]*, Nauka, Moscow, p. 154–182.
- Semenov, I. N. & Stepanov, S. Yu. (1983b), "The reflection in the organization of creative thinking and self-development" ["Refleksiya v organizatsii tvorcheskogo myshleniya i samorazvitiya lichnosti"]. *Voprosy psikhologii – The questions of psychology*, No 2, p. 35–42.
- Stepanov, S. Yu. (2006), "Psychology of creativity and reflection in contemporary social practice" ["Psikhologiya tvorchestva i refleksii v sovremennykh sotsialnykh praktikakh"]. In D. V. Ushakov (Ed.) *Psychology of Creativity: Y. A. Ponomarev's school [Psikhologiya tvorchestva: Shkola Ya. A. Ponomareva]*, Institut psihologii RAN, Moscow, p. 482–511.
- Terno, S. A. (2013), "The evolution of ideas: reflexive thinking – critical thinking – metacognitive development" ["Evolutsiya idei: refleksivnoe myshlenie – kriticheskoe myshlenie – metakognitivnoe razvitiye"]. *Gumanitarnyye nauchnyye issledovaniya – Humanities research*, No 10, October, available at: <http://human.snauka.ru/2013/10/3900>.
- Waddell, M. (2002), *Inside lives: Psychoanalysis & the growth of the personality*, Karnac Books, London.
- Zalevskiy, G. V. (2004), *The fixed forms of individual and group behavior systems (in the culture, education, science, normal and pathological) [Fiksirovannyye formy povedeniya individualnykh i gruppovykh sistem (v kulture, obrazovanii, nauke, norme i patologii)]*, Tomskiy gosudarstvennyi universitet, Moscow–Tomsk.
- Zaretskiy, V. K., Semenov, I. N. & Stepanov, S. Yu. (1980), "The reflective-personal aspect of formation of solving creative problems" ["Refleksivno-lichnostnyy aspekt formirovaniya resheniya tvorcheskikh zadach"]. *Voprosy psikhologii – The questions of psychology*, No 1, p. 112–117.
- Zymovin, O. I. & Zayika, Ye. V. (2014), "Reflexivity and reflection: the relation of concepts" ["Refleksyvnist ta refleksiya: spivvidnoshennia poniat"]. *Visnyk HNPUI imeni G. S. Skovorody. Psykholohiya – The Bulletin of G. S. Scovoroda National pedagogical university of Kharkov. Psychology*, No. 47, p. 65–71.

Надійшла до редколегії 28.02.2016